

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Ремарчук Тарас Ігорович

УДК 94(477.83) : «1943/ кін. 1950-х»

**ЗБРОЙНА БОРОТЬБА КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ
УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ЛЬВІВЩИНІ
(1943 – КІНЕЦЬ 1950-Х РР.)**

07.00.01. – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Острог – 2011

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку історичної науки залишається значною зацікавленість науковців історією українського визвольного руху 1940-х – 1950-х рр. та боротьбою з ним тоталітарних режимів. Відкриття архівних фондів, раніше недоступних історикам, створило сприятливі передумови для повернення із забуття імен визначних діячів, подій, які відіграли важливу роль у визвольних змаганнях українського народу. Важливою спонукуючою для дослідження відповідних проблем є їх суспільний резонанс.

Збройна ліквідація в Львівській області оунівської мережі та повстанських відділів радянськими карально-репресивними органами займала помітне місце в процесі придушення українського визвольного руху комуністичним режимом. Дослідження стратегії й тактики протинаціоналістичних заходів радянських спецслужб в регіоні важливе для відтворення цілісної картини вітчизняної політичної та військової історії XX століття. Воно також дасть змогу з'ясувати і глибше вивчити чимало явищ цього протистояння, що на сьогодні залишаються предметом запеклих дискусій серед науковців та у суспільстві.

Усе це, а також недостатнє наукове опрацювання вказаної проблематики істориками, зумовлює інтерес автора до неї.

Наукове завдання дисертації полягає у розкритті стратегії, форм і методів збройної ліквідації відділів УПА та ланок ОУН(б) на території Львівської області у 1943 – наприкінці 1950-х рр., визначенні особливостей організації і тактики бойових дій партизанських, військових, репресивних та парамілітарних формувань у цьому регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідницької теми «Актуальні проблеми української історії та історіографії модерного часу» (державний реєстраційний номер 0108U010890), яка досліджується на кафедрі історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», а також відповідає її навчальним програмам.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне висвітлення стратегії й тактики збройної боротьби комуністичного режиму проти українського визвольного руху на Львівщині в 1943 – наприкінці 1950-х рр.

Для реалізації вказаної мети поставлено **завдання** дослідити:

- стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- стратегічні цілі вищих органів радянської влади щодо впровадження тоталітарного режиму в Західній Україні, в тому числі на Львівщині;
- тактику антиповстанської боротьби;
- участь радянських партизан та ЧА у ліквідації націоналістичного руху в регіоні;

- боротьбу радянських спецслужб проти відділів УПА та оунівської мережі;
- збройні формування з місцевого населення та їх роль у протистоянні комуністичного режиму й українського визвольного руху.

Об'єктом дослідження є радянський тоталітарний режим в 1943 – кінці 1950-х років, а **предметом** – його збройна боротьба на Львівщині проти українського визвольного руху, очолюваного ОУН(б), УПА, УГВР.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють 1943 – кінець 1950-х рр. Нижня межа зумовлена початком перших сутичок радянських партизан з націоналістичними самооборонними відділами в регіоні; верхня визначається закінченням організованого опору збройного підпілля каральним органам та ліквідацією останніх його учасників на Львівщині.

Територіальні межі відповідають кордонам сучасної Львівської області без її південних районів, які в повоєнний період входили до Дрогобицької області та були приєднані до Львівщини лише 21 травня 1959 р.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали принципи історизму, об'єктивності та системного підходу, загальнонаукові і спеціально-історичні методи дослідження. Докладніше вони висвітлені в першому розділі роботи.

Наукова новизна і науково-теоретичне значення одержаних результатів дисертації полягає у спробі комплексно дослідити протинаціоналістичну боротьбу комуністичного режиму крізь призму збройної ліквідації ОУН(б), УПА та їх заплілля у Львівській області. На основі опрацювання широкої джерельної бази та значної кількості різнотипної літератури в дисертації *вперше* у вітчизняній історіографії розкрито важливу історичну проблему, пов'язану з діяльністю управління НКВС-МВС, НКДБ-МДБ-КДБ Львівщини, а саме: введено до наукового обігу низку розсекречених та неопублікованих архівних матеріалів, що склали основу дослідження; доведено, що саме збройні операції співробітників репресивних органів та їх спецвійськ спільно з радянськими партизанами, ЧА, парамілітарними формуваннями стали вирішальними у придушенні українського визвольного руху в регіоні; обґрунтовано, що досліджуваний період складався з кількох етапів, які відрізнялися між собою пріоритетами стратегії й тактики протинаціоналістичної боротьби, її інтенсивністю та масштабами.

Дістали подальший розвиток: дослідження діяльності агентурно-інформативної мережі та спецгруп карально-репресивних органів радянської влади; висвітлення залучення регулярної армії й винищувальних батальйонів до ліквідації бандерівців.

Удосконалено і доповнено знання про: тактику антиповстанської боротьби комуністичного режиму в Західній Україні; масштаби та

наслідки протиборства між радянською владою та українським націоналістичним підпіллям.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що її головні положення, накопичений у ній фактичний і теоретичний матеріал, висновки можуть бути використані в ході написання як краєзнавчих праць з історії Львівщини, так і узагальнюючих робіт з новітньої історії України, енциклопедичних, довідкових видань, створення музейних експозицій, тематичних виставок, що пов'язані з діяльністю спецслужб комуністичного режиму, мережі ОУН(б) та відділів УПА на території області, радянізацією краю в повоєнний період.

Апробація дисертаційної роботи. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на науково-теоретичних семінарах кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», засіданнях секцій Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина Національного університету «Острозька академія», Всеукраїнській науковій конференції «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 2007), Всеукраїнській науковій конференції «Організація Українських Націоналістів: провідники, ідеї, боротьба» (Київ, 2008), Всеукраїнській науковій конференції «Український національний рух: історія і сучасність (до 80-річчя Організації українських націоналістів і 100-річчя від дня народження Степана Бандери)» (Острог, 2009), Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія Галичини та Закарпаття» (Львів, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 2010), науковій конференції «Роман Шухевич – провідник українського визвольного руху» (Львів, 2007), науково-практичній конференції «Степан Бандера – провідник української нації» (Старокостянтинів, 2008), краєзнавчих конференціях «Бродівщина – край на межі Галичини та Волині» (м. Броди, 2008, 2009, 2010, 2011), щорічних наукових викладацько-студентських конференціях «Дні науки Національного університету «Острозька академія» (Острог, 2007, 2009, 2010), Круглому столі «Українська Повстанська Армія. Право на пам'ять» (м. Нетішин, 2007).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені в 7 статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України для апробації результатів дисертаційних досліджень, а також у 7 статтях у публікаціях матеріалів і тез конференцій.

Структура дисертації розроблена за хронологічно-проблемним принципом та складається із вступу, п'ятьох розділів основної частини (13 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 239 сторінок, з них 180 сторінок основного тексту;

список джерел становить 47 сторінок і складається з 375 позицій; додатки – 11 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано наукове завдання, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет, хронологічні рамки та територіальні межі дисертаційного дослідження, з'ясовано наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів, рівень апробації положень і висновків дисертації.

Перший розділ «Методологічні, історіографічні та джерелознавчі засади дослідження» присвячений розгляду методологічних засобів, стану наукової розробки проблеми і характеристиці джерельної бази роботи.

Аналіз теоретичних засад, загальнонаукових та спеціальних методів, використаних під час дослідження, здійснено у першому підрозділі *«Методологічні основи роботи»*. Виходячи з поставленої мети та завдань дисертації, в основу роботи покладено принципи історизму, прагнення об'єктивності, науковості і достовірності висвітлення історичних подій, комплексності та системності.

Особливо важливим було застосування у дослідженні статистичного та порівняльного методів, які дали змогу відібрати та опрацювати кількісні відомості, наведені в радянських, повстанських, підпільних джерелах, спогадах учасників та очевидців протистояння, встановити рівень вірогідності цієї інформації, втрати ворогуючих сторін. Для виділення у досліджуваній проблемі низки напрямів, які своєю чергою розглядалися у хронологічній послідовності, застосовано проблемно-хронологічний метод.

У другому підрозділі *«Історіографія проблеми»* охарактеризовано наукову та публіцистичну літературу про антинаціоналістичну боротьбу комуністичного режиму. За тематичною спрямованістю, походженням і періодом написання наявну історіографію досліджуваної проблеми можна розділити на чотири групи: радянську; емігрантську та діаспорну (до здобуття Україною незалежності); сучасну українську (в т.ч. праці діаспорних істориків після 1991 р.); зарубіжну.

Для праць, що їх відносимо до першої групи, були характерні такі спільні риси, як таврування «українського буржуазного націоналізму» і наявність обмеженої кількості джерел, до яких мали доступ дослідники. Сюди належить доробок радянських істориків В. Данька, В. Замлинського, М. Івасюти, О. Кірсанової, В. Масловського, В. Надім'янова, І. Хамазюка, Б. Шульженка та інших авторів.

Значно інформативнішими були роботи представників української еміграції та діаспори С. Голяша, П. Мірчука, Ю. Тис-Крохмалюка, Л.Шанковського, особливістю яких є залучення широкого кола документів, що після війни потрапили за кордон. Проте авторам цих досліджень не вдалося уникнути рис міжпартійного антагонізму («двійкарів» та Закордонних частин ОУН).

Після проголошення незалежності України дослідження стратегії і тактики боротьби радянських репресивних структур з ОУН(б) та УПА, в тому числі у контексті студій із загальних аспектів розвитку українського визвольного руху, були започатковані І. Біласом, А. Кентієм, Ю.Киричуком, В. Косиком, П. Потічним, В. Сергійчуком, М. Чоповським, Б.Ярошом. Згодом цій тематиці приділяли увагу О. Іщук, М. Нагірняк, Н.Ніколаєва, В.Нікольський, А. Русначенко, Ю. Шаповал та ін.

Слід виокремити роботи Д. Веденєєва, почасти написані у співавторстві з Г. Биструхіним, В. Івком, О. Лисенком, С. Шевченком. У них на основі значного фактологічного матеріалу зроблено найбільш вагомий внесок у вивчення процесу антиповстанських операцій радянськими спецслужбами, його структурування і періодизацію.

Серед закордонних науковців варто виділити Дж. Бурдса, О. Гогуна, З. Пальського, С. Ткаченка, які приділили увагу дослідженню протистояння радянських партизан, ЧА та спецслужб з українським визвольним рухом у Західній Україні.

Отже, на сьогодні не існує комплексного дослідження з проблематики дисертації. Поза увагою фахівців залишилися специфіка протиповстанських заходів репресивних структур на Львівщині, їх масштаби та наслідки.

У третьому підрозділі *«Джерельна база дослідження»* охарактеризовані джерела, використані в дисертації. Джерельна база сформувалася з двох масивів джерел – опублікованих та неопублікованих і за типолого-видовою класифікацією залежно від ступеня відображення інформації розділяється на 1) документальні (стенограми засідань бюро Львівського обкому компартії УРСР, райкомів, нарад, звернення, доповідні записки, інформації, протоколи допитів учасників визвольного руху, політдонесення, довідки тощо) та 2) наративні джерела (мемуари, спогади, щоденники очевидців та учасників процесу протиборства комуністичного режиму з ОУН(б), УПА, приватне листування).

Великий обсяг матеріалів антиповстанських заходів радянської влади зберігається в Державному архіві Львівської області. Зокрема, у фонді п. 3 (Львівський обласний комітет Комуністичної партії України) опрацьовано звітні матеріали, стенограми, постанови нарад, зборів радянсько-партійних установ області за участю представників силових відомств. У фонді п. 66 (Львовский областной Комитет ЛКСМУ г. Львова) знаходяться цікаві

документи про використання комсомольських організацій у ході ліквідації підпільників.

У фонді 1 (Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України) Центрального державного архіву громадських об'єднань України зосереджено постанови, рішення ЦК КП(б)У; звітні матеріали Львівського обкому, облуправління репресивних структур та партизанських керівників про методи протиповстанських заходів та їх результати.

Значний масив документів про боротьбу спецслужб комуністичного режиму проти українського визвольного руху містить фонд 13 (Колекція друкованих видань) Державного архіву Служби безпеки України. Тут виявлено: документи СБ ОУН(б) про викриття агентів МВС і МДБ; протоколи допитів провідників збройного підпілля; звіти повстанських командирів.

Кримінальні справи на осіб, які були учасниками визвольного руху або ж сприяли його розвитку, містять Припинений та Основний фонди Архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області.

Частину джерел з історії протистояння карально-репресивних органів й українських повстанців було почерпнуто із фондів 2 (Служба Безпеки ОУН), 7 (Звіти організаційних структур ОУН та УПА) архіву Центру досліджень визвольного руху. Це повідомлення оунівських провідників, командирів упівських відділів ВО «Буг», документи про діяльність агентури органів держбезпеки УРСР, про участь винищувальних батальйонів в операціях проти підпілля.

Окремим видом джерел, використаних у даному дослідженні, є джерела особового походження. Серед таких варто виділити мемуари учасників та очевидців протистояння радянської влади з націоналістичним підпіллям на Львівщині.

Частину інформації вдалося отримати під час запису спогадів жителів Львівщини, які були втягнутими у протистояння тоталітарного режиму з місцевим підпіллям або стали свідками цих подій.

Суттєвим доповненням до архівних джерел є збірники опублікованих документів і матеріалів. Серед них найбільшою інформаційністю та репрезентативністю джерел характеризується багатотомне видання «Літопис УПА». Зокрема, у томах 31, 36, 38 (Торонто; Львів, 2001, 2002, 2002) опубліковано спогади вояків УПА ТВ «Розточчя», мартиролог членів ОУН і упівців Львівщини, схематичні дані про підпільні укриття та способи їх виявлення. Томи 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13 з Нової серії (К.; Торонто, 2001, 2002, 2002, 2003, 2003, 2007, 2009, 2009) містять інформаційні документи партійних структур, репресивних органів, протоколи допитів заарештованих націоналістичних провідників та матеріали ВО «Буг».

Чимало важливих документів з середовища як радянських, так і підпільних структур опубліковано у двотомному виданні «Літопис

нескореної України» (Львів, 1993, 1997), другому томі праці І. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953 рр.» (К., 1994) та книзі ««Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944 – 1948 рр.» (Львів, 2010), упорядкованій Я. Дашкевичем та В. Куком.

У збірниках матеріалів «ОУН-УПА в роки війни» (К., 1996), «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.» (К., 1998), «Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955» (К., 2005), двотомнику «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки» (К., 2007), підготовлених В. Сергійчуком, вміщено багато матеріалів про боротьбу між комуністичним режимом та українським визвольним рухом.

Отож, джерельна база дослідження є цілком репрезентативною та характеризується видовою різноманітністю. Її критичне використання дає можливість комплексно дослідити процес збройної боротьби радянської влади з ОУН та УПА на території Львівської області в 1943 – кінці 1950-х рр.

У другому розділі «Стратегія і тактика антинаціоналістичної боротьби» розкрито загальне бачення антиповстанських заходів центральними та обласними органами влади і способи їх проведення безпосередньо в регіоні.

У першому підрозділі *«Стратегічні плани радянського керівництва з нейтралізації українського визвольного руху»* висвітлено основні погляди ЦК компартії УРСР, Львівського обкому партії, керівників силових структур на стратегію придушення українського визвольного руху. Встановлено, що до приходу на територію області ЧА радянська влада вбачала головне завдання у накопиченні розвідувальної інформації про місцеві клітини ОУН та формування УПА. Однак після вигнання німців активізувалися збройні операції, завданням яких була фізична ліквідація учасників антикомуністичного руху. Після 1946 р. у стратегічних планах радянського керівництва головний акцент змінився на захоплення членів збройного підпілля живими та оперативне використання здобутої від них інформації у ході слідчих дій. Проведений у дисертації аналіз засвідчив, що поряд з операціями проти українських націоналістів у стратегічних планах партійних лідерів та керівників силових відомств наголос робився на здійсненні удару по запальній базі повстанців (сюди зараховувалися члени їх родин, симпатика, а також чимало випадкових людей).

Встановлено, що саме Львову відводилася роль координуючого центру боротьби проти ОУН та УПА в Західній Україні у повоєнний період.

У другому підрозділі *«Проведення облав, блокад та виявлення підпільних укріплень»* охарактеризовано перебіг найбільш поширених

проти націоналістичних операцій, до яких залучалася величезна кількість озброєних учасників, а також методи розшуку кріювок.

Організація масштабних облав та блокад населених пунктів або певної території, під час яких використовувалися співробітники НКВС-МВС, НКДБ-МДБ, їх спецвійська, регулярні частини, озброєний партактив та винищувальні батальйони, на Львівщині мала високу результативність до кінця 1946 р., тобто до розформування в регіоні практично всіх сотень УПА. Найбільш масштабним проведенням облав і блокад у краї було напередодні і під час виборів до ВР СРСР (т. зв. «Велика блокада», січень – квітень 1946 р.) та до ВР УРСР (січень – лютий 1947 р.), а також у ході наймасовішої депортації сімей повстанців, підпільників і їх симпатиків (жовтень 1947 р.).

Складовою частиною облав, блокад та у вигляді окремих операцій проводилися розшуки кріювок підпільників, для чого їх учасники застосовували спеціальні засоби та агентурні дані. З допомогою останніх, а також через погане маскування укриттів значну їх частину вдалося знищити, у більшості випадків разом з заблокованими у них повстанцями.

Третій підрозділ *«Агентурно-інформативна робота з виявлення та нейтралізації учасників ОУН(б), УПА»* висвітлює процес вербування, структуру, завдання та результативність використання таємних агентів і донощиків каральними органами Львівської області. З впевненістю можна стверджувати, що в агентурній роботі співробітники НКВС-МВС, НКДБ-МДБ-КДБ регіону досягли найбільших успіхів, а її наслідком було припинення централізованого націоналістичного руху до середини 1950-х років. Як виявив дисертант, численнішою була група інформаторів, проте ефективнішою – агентів. Встановлено також неодноразові факти вчинення злочинів спецгрупами силових структур під виглядом повстанців.

У четвертому підрозділі *«Виведення з підпілля повстанців та оунівців»* охарактеризовано форми та методи схиляння членів ОУН(б) та вояків УПА до виходу із каяттям. З цією метою центральні та місцеві органи влади неодноразово поширювали звернення до діючих підпільників, залучали донощиків та використовували колективну відповідальність, згідно з якою сім'ї учасників визвольного руху підлягали виселенню. Саме останній із способів приносив найбільші результати. Звернена увага на подальшу долю осіб, які склали зброю. Встановлено, що вони були активно задіяні в антиповстанських заходах (в тому числі винищувальних батальйонах, агентурній мережі, псевдобойовках).

У **третьому розділі «Участь червоних партизан і регулярних військових частин у ліквідації відділів УПА та оунівської мережі»** проаналізовано головні форми і методи боротьби партизанських загонів і ЧА з учасниками визвольного руху на Львівщині.

Перший підрозділ *«Протинаціоналістична діяльність радянських партизан»* характеризує процес знищення партизанами членів ОУН та вояків УПА, перші збройні сутички між якими у Львівській області відбулися на початку 1943 р.

До наближення радянсько-німецького фронту нечисленні партизанські загони відповідно до вказівок вищого керівництва здійснювали головним чином розвідувальну роботу з метою накопичення відомостей про місцеві оунівські клітини. Кардинально змінив цю ситуацію Карпатський рейд партизанського з'єднання під керівництвом С.Ковпака, бійці якого здійснили низку вбивств українських націоналістів у населених пунктах Львівщини. Тож у середині 1943 р. в регіоні розпочато процес створення самооборонних відділів, що активно включилися в збройні сутички з партизанами. Надалі радянська влада нарощувала чисельність останніх в області, серед головних завдань яких була фізична ліквідація бандерівців. Після завершення Другої світової війни комуністичний режим активно залучав колишніх партизанів, які мали значний досвід протинаціоналістичної боротьби, до складу каральних органів, агентурно-бойових груп та винищувальних батальйонів.

У другому підрозділі *«Армійські частини в антиповстанських заходах»* проаналізовано способи використання ЧА для придушення українського визвольного руху. Перші збройні сутички між ними на Львівщині зафіксовано весною 1944 р., коли відбулося звільнення від німецької окупації кількох районів області. До кінця липня того ж року в ході просування фронту її територією регулярні війська провели ряд боїв з відділами УПА, в результаті яких останні зазнали серйозних втрат або ж були повністю розгромлені. Надалі спостерігається певна еволюція у питанні залучення ЧА до боротьби з підпіллям: від втягування великих підрозділів червоноармійців під час проведення масштабних блокад і прочісування (середина 1944 – 1946 рр.) до епізодичних акцій менших армійських груп разом із ВВ НКВС, винищувальними батальйонами, прикордонниками (1947 – поч. 1950-х рр.). Наголошено на тому, що внаслідок реорганізації визвольного руху ефективність використання армійських частин у протиповстанських операціях не була високою.

У четвертому розділі *«Радянські спецслужби в боротьбі з українськими націоналістами»* визначено головні методи роботи облуправлінь та райвідділів карально-репресивного апарату Львівщини, їх спецвійськ у справі знищення повстанців.

Перший підрозділ *«Виявлення та нейтралізація бандерівців органами НКВС-МВС, НКДБ-МДБ-КДБ»* присвячено напрямкам оперативно-розшукових та агентурних заходів структур, яким була визначена головна роль у процесі ліквідації антирадянського руху. Встановлено, що для

діяльності репресивних органів у перші роки протистояння характерним був значний відсоток провалів операцій. Накопичення та узагальнення досвіду знищення підпільників, проведення навчань особового складу позначилися на результативності їх антиповстанських заходів.

Діяльність спецслужб спрямовувалася на визначення чисельності і структури оунівської мережі та УПА, збирання відомостей про їх учасників та симпатиків; виявлення слабких місць та нестійких членів визвольного руху; арешт або фізичну ліквідацію «ворогів народу», а в разі неможливості цього – їх компрометацію; формування широкої агентурно-інформативної мережі та проведення інших превентивних дій щодо недопущення антирадянських проявів у майбутньому. Водночас співробітники райвідділів НКВС-МВС, НКДБ-МДБ були причетними до ряду протизаконних дій, частина яких здійснювалася під виглядом повстанців.

Наголошено на тому, що протинаціоналістична робота спецслужб області здійснювалася переважно засобами тотального контролю і терору, що були основними чинниками придушення ОУН та УПА.

У другому підрозділі *«Залучення військ спеціального призначення»* проаналізовано використання Внутрішніх та Прикордонних військ НКВС-МВС, НКДБ-МДБ у боротьбі з повстанцями.

Їх підрозділи мали добре забезпечення боєприпасами, технікою і були головною військовою силою під час проведення антиповстанських операцій повоєнного періоду. Спецвійська залучалися до блокад і облав; охорони кордону та ліквідації підпілля у прикордонній смузі; виселення родин членів визвольного руху; чекістсько-військових груп та псевдобойовок ОУН.

Важкі фізичні, моральні умови, в яких опинилися солдати та командири спецвійськ, а також слабкий контроль за їх діяльністю і погана індивідуальна робота зумовили численні злочини, скоєні ними стосовно місцевого населення.

У п'ятому розділі **«Збройні формування з місцевого населення у протистоянні радянської влади з українським визвольним рухом»** визначено способи залучення винищувальних батальйонів, груп сприяння, груп охорони громадського порядку Львівщини до боротьби з націоналістичним підпіллям.

Історію утворення, структуру, завдання та діяльність парамілітарних формувань охарактеризовано в першому підрозділі *«Винищувальні батальйони»*. З 1944 р. вони формувалися з головною метою – протидії оунівській мережі та відділам УПА. Військове керівництво батальйонами здійснювали співробітники органів НКВС-МВС, НКДБ-МДБ, а політичне – місцеві партійні керівники. До складу цих формувань спочатку зараховували колишніх партизанів, демобілізованих червоноармійців,

інвалідів війни та партійних активістів. Згодом у стрибки записували колгоспників, у тому числі жінок. Як виявив дисертант, деяких жителів області примусово включали до винищувальних батальйонів, що позначилося на їх результативності. Характерною рисою національного складу останніх у 1944 – 1945 рр. була значна чисельність поляків.

Парамілітарні формування залучалися до проведення облав і блокад, чекістсько-військових операцій, депортацій родин підпільників, агентурної роботи та охорони населених пунктів, важливих промислових і державних об'єктів.

У другому підрозділі *«Групи охорони громадського порядку»* розглянуто напрямки антиповстанської діяльності збройних груп з місцевого населення після їх реорганізації влітку 1948 р.

Підпорядковані МВС, вони надалі керувалися дільничними міліціонерами та старшими груп. Їхнім головним завданням залишалася боротьба проти підпільників, що тісно перепліталася з охороною колгоспного і державного майна. Таким чином, справа ліквідації учасників визвольного руху поєднувалася з процесом колективізації.

Встановлено, що з членами парамілітарних формувань проводилася систематична навчальна та політвиховна робота, діяла система матеріального заохочення. Все це позитивно позначилося на ефективності їхньої діяльності.

У 1954 р. у зв'язку з поступовим згасанням визвольного руху та великими фінансовими витратами на утримання груп охорони громадського порядку вони були розформовані.

Отже, радянській владі головним чином завдяки концентрації військової сили і залученню місцевого населення вдалося знищити націоналістичне підпілля та відділи УПА в регіоні.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішено наукове завдання, що виражається в комплексному аналізі напрямків збройної боротьби комуністичного режиму та з'ясуванні її значення для Львівської області.

Основні результати проведеного дослідження є такими:

1. Незважаючи на суспільно-політичну та науково-пізнавальну актуальність теми дисертаційної роботи, вона не стала предметом спеціального вивчення у вітчизняній та закордонній історичній науці. Її комплексне та повне розкриття можливе тільки завдяки використанню максимальної видової гами джерел з історії боротьби комуністичного режиму проти українського визвольного руху в 1940-х – 1950-х рр. Базова

інформація для виконання дисертації міститься в директивних, звітних документах органів влади та її репресивного апарату, визвольного руху, судово-слідчих джерелах.

2. З початком 1943 р. на території Львівщини радянські партизани розпочали збройні операції проти місцевих повстанських відділів та оунівської мережі. Наявність спільного ворога не зуміла об'єднати представників комуністичного та націоналістичного рухів.

Радянські партизани не почували себе переможцями в цій боротьбі, адже незважаючи на їх краще озброєння і вишкolenий особовий склад, перевагою учасників визвольного руху було добре знання місцевості та підтримка населення.

3. Частини регулярних радянських військ долучилися до антиповстанських акцій весною 1944 р. В результаті боїв ЧА з упівцями останнім було завдано серйозних втрат, а деякі угруповання повністю розгромлено. Надалі червоноармійців використовували в ході проведення масштабних облав і блокад, виселення родин повстанців, а окремих солдатів та офіцерів включали до складу чекістсько-військових груп.

4. Основний тягар у справі ліквідації визвольного руху на Львівщині ліг на співробітників відділів НКВС-МВС, НКДБ-МДБ-КДБ та підпорядковані їм Внутрішні і Прикордонні війська. Спочатку збройні операції радянських спецслужб мали на меті знищення відділів УПА та фізичну ліквідацію діючих оунівців, а також репресії проти їх родин і симпатиків. Після реорганізації визвольного руху спостерігається видозміна форм і методів протистояння йому з боку силових структур. Замість масштабних блокад пріоритетом стало проведення локальних чекістсько-військових операцій на основі агентурних даних. Акцент робився на захоплення учасників збройного підпілля живими, невідкладного їх допитування і використання отриманих даних у подальшій оперативній роботі. Увага зверталася на якісну роботу агентурної мережі та нейтралізацію, в тому числі через дискредитацію, націоналістичних провідників.

5. Утворені парамілітарні формування з місцевого населення мали за мету закрити доступ бандерівцям до населених пунктів, тобто до їх запільної бази, а також надавати збройну допомогу органам НКВС-МВС, НКДБ-МДБ в ході протиповстанських операцій. Проте густа мережа та велика чисельність винищувальних батальйонів не забезпечували високої результативності. Все це разом з частими кримінальними злочинами, фактами роззброєнь без вчинення опору, матеріальними затратами на утримання стрибків стали одними з головних аргументів для їх розформування.

Боротьбу комуністичного режиму з відділами УПА та оунівським підпіллям на Львівщині можна поділити на 4 етапи: перший (підготовчий)

– початок 1943 – липень 1944 рр., тобто від часу перших сутичок радянських партизан з підпільниками і до вигнання німецьких загарбників; другий – серпень 1944 – липень 1946 рр. – апогей збройного протистояння, коли з обох сторін залучено найбільшу кількість учасників, проведено низку безпрецедентних блокад населених пунктів, під час яких підпілля нанесено непоправних втрат. З цього часу ініціатива повністю перейшла до репресивних органів. Водночас на цей період припадає найбільше втрат з обох сторін; третій – серпень 1946 – весна 1954 рр. – поступове згасання визвольної боротьби та активізація операцій з виселення родин повстанців і їх симпатиків у віддалені регіони СРСР. Комуністичний режим остаточно зламав запеклий опір збройного підпілля процесам радянзації і колективізації. Були вбиті і захоплені останні націоналістичні провідники. Централізований підпільний рух припинив своє існування; четвертий – літо 1954 – кінець 1950-х рр. – період ліквідації останніх боївок та бандерівців. На цьому етапі дещо пожвавився антикомуністичний рух завдяки поверненню з ув'язнення та заслання тисяч засуджених повстанців, симпатиків і їх родин. Проте велика агентурна мережа і досвідчені дії співробітників спецслужб не дали можливості розвинути ся цьому процесові.

6. В сенсі стратегії й тактики боротьби комуністичного режиму проти українського визвольного руху Львівщина займала визначальне становище. Тут знаходилися координуючі центри з ліквідації визвольного руху, неодноразово проводилися наради за участю республіканського та обласного керівництва. Питання ліквідації ОУН(б) та УПА в області було принциповим як для місцевої, так і центральної влади.

У результаті понад десятирічної боротьби тоталітарного режиму з підпільно-повстанським рухом істотних змін зазнала національна, соціальна структури населення краю.

Узагальнення результатів дослідження дало можливість сформулювати таке концептуальне положення: комуністичному режиму впродовж 1943 – кінця 1950-х рр. на території Львівської області завдяки проведенню масштабних протиповстанських збройних операцій, блокад, створенню ефективної агентурної мережі та професійним діям працівників спецслужб вдалося розгромити український визвольний рух.

Зазначено, що перспективними напрямками подальших досліджень є наступні: роль парамілітарних формувань з місцевого населення та агентури у ліквідації повстанців; чисельність націоналістичних організацій регіону та масштаби репресій каральних органів УРСР; діяльність агентурно-бойових груп і СБ ОУН(б); останні оунівські боївки та підпільники на території Львівської області.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

Статті у фахових виданнях:

1. Основні форми і методи боротьби комуністичного режиму з ОУН та УПА на завершальному етапі радянсько-німецької війни / Т. Ремарчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2005. – Вип.10. – С. 69-76.
2. Ідеологічний наступ комуністичного режиму супроти українського визвольного руху на Західній Україні у перше повоєнне десятиліття / Т. Ремарчук // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 242-250.
3. Вербування членів ОУН та УПА радянськими репресивними органами / Т. Ремарчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2007. – Вип.12. – С.126-131.
4. Агентура радянських репресивних органів у повоєнній боротьбі з ОУН та УПА / Т. Ремарчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 292-302.
5. Винищувальні батальйони Львівщини: історія діяльності та ефективність у протиповстанській боротьбі (1944 – 1948 рр.) / Т. Ремарчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 10. – С. 193-204.
6. Роман Шухевич – стратег боротьби ОУН та УПА з радянським режимом / Т. Ремарчук // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний часопис. 100 років від дня народження Романа Шухевича. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 350-356.
7. Звітна документація радянсько-партійних органів Львівщини про боротьбу з ОУН і УПА як джерело до історії українського визвольного руху / Т. Ремарчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С.229-242.

Матеріали і тези конференцій:

8. Еволюція поглядів Романа Шухевича на повоєнну боротьбу українського визвольного руху / Т. Ремарчук // Український визвольний

рух / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2007. – Збірник 10: до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 289-298.

9. Кількісні показники щодо протистояння між комуністичним режимом та ОУН, УПА на Бродівщині (за матеріалами ДАЛО) / Т.Ремарчук // Бродівщина – край на межі Галичини і Волині. Матеріали другої краєзнавчої конференції. – Броди, 2008. – С. 105-110.

10. Клекотівщина у вирі боротьби комуністичного режиму з українським визвольним рухом / Т. Ремарчук // Бродівщина – край на межі Галичини і Волині. Випуск 2. (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2009. – С. 61-68.

11. «Явка з повинною» членів ОУН і бійців УПА в процесі ліквідації українського визвольного руху / Т. Ремарчук // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. – Збірник 14. – С. 129-145.

12. Справа № 276138 як джерело до вивчення новітньої історії села Клекотова / Т. Ремарчук // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 3. (Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2010. – С. 73-77.

13. Львівщина у протистоянні радянської влади з українським визвольним рухом / Т. Ремарчук // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21 – 22 травня 2010 р.). – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І.Франка», 2010. – С. 124 – 127.

14. Марія Війтович-Левинська та родина Березинських-Шухевичів / Т.Ремарчук // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2011. – Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – С. 119-121.

АНОТАЦІЯ

Ремарчук Т. І. Збройна боротьба комуністичного режиму проти українського визвольного руху на Львівщині (1943 – кінець 1950-х рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – історія України. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2011.

У дисертації комплексно розглянуто діяльність радянської влади, спрямовану на збройну ліквідацію оунівського підпілля та відділів УПА на території Львівської області у 1943 – кінці 1950-х рр. Досліджено

стратегію й тактику протиповстанської боротьби із залученням до неї радянських партизан, частин регулярної армії, спецслужб та їх військових підрозділів і парамілітарних формувань з представників місцевого населення. Здійснено детальний аналіз проведення облав і блокад, виявлення підпільних укриттів, агентурної та оперативної роботи репресивних органів, заходів щодо схилення учасників визвольного руху до складання зброї й ударів по запальній базі. Встановлено орієнтовну чисельність втрат ворогуючих сторін та наслідки цього протистояння для Львівщини. Зроблено висновок, що саме збройна боротьба стала вирішальною у ліквідації націоналістичного підпілля в регіоні.

Ключові слова: Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат державної безпеки, Червона армія, винищувальний батальйон, агентурна мережа, чекістсько-військова операція, спецгрупа, облава, блокада.

АННОТАЦІЯ

Ремарчук Т. И. Вооруженная борьба коммунистического режима против украинского освободительного движения на Львовщине (1943 – конец 1950-х гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – история Украины. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2011.

В диссертации комплексно рассмотрена деятельность советской власти, нацеленная на вооруженное уничтожение оуновского подполья и отделов УПА на территории Львовской области в 1943 – конце 1950-х гг. Путем анализа научных исследований украинских и зарубежных историков установлено, что тема недостаточно разработана. Для достижения поставленных задач и цели диссертации использована вся видовая гамма источников по истории противостояния коммунистического режима и националистического подполья в 1940-х – 1950-х гг.

Установлено, что коммунистический режим привлек к борьбе с украинским освободительным движением партизанские отряды, части регулярных войск, органы НКВД-МВД, НКГБ-МГБ-КГБ, их спецвойска, а также вооруженные формирования из местного населения.

Обосновано, что изначальными целями операций советской стороны были разгром отделов УПА и физическая ликвидация действующих оуновцев, репрессирование их семей и пособников. После реорганизации националистического подполья наблюдается изменение форм и методов противостояния ему спецслужб. Вместо масштабных облав, блокад приоритетным стало проведение локальных оперативно-войсковых

операций на основании агентурных данных. Акцент делался на захват участников вооруженного подполья живыми, безотлагательного их допроса и использования полученной информации в дальнейшей оперативной работе. Обращалось внимание на качественную деятельность агентурно-информативной сети, а также нейтрализацию, в том числе через дискредитацию, националистических лидеров.

Апогей вооруженного противостояния между коммунистическим режимом и националистическим движением в регионе пришелся на 1944 – 1946 гг., когда с обеих сторон было вовлечено наибольшее число участников. В эти годы советской власти удалось ликвидировать наибольшее количество бандеровцев и захватить инициативу в борьбе с ними.

Установлено, что в процессе уничтожения ОУН(б) и УПА на территории Львовской области использовались жестокие, зачастую преступные методы, практиковалась коллективная ответственность семей повстанцев, оуновцев и их пособников. Слабый контроль и постоянное эмоциональное напряжение привели к совершению уголовных преступлений (в том числе и под видом националистов) участниками спецгрупп органов НКВД-МВД, НКГБ-МГБ. Во время допросов к арестованным неоднократно применялись пытки и шантаж, вследствие чего некоторые из них соглашались подписать любое обвинение. В свою очередь, жестокое поведение и убийство невиновных имело место также со стороны украинских националистов.

Сделан вывод о том, что коммунистическому режиму в 1943 – конце 1950-х гг., благодаря проведению на территории Львовской области масштабных противоповстанческих вооруженных операций, блокад, созданию агентурной сети и профессиональным действиям работников спецслужб, удалось разгромить украинское освободительное движение.

Ключевые слова: Народный комиссариат внутренних дел, Народный комиссариат государственной безопасности, Красная армия, истребительный батальон, агентурная сеть, чекистско-войсковая операция, спецгруппа, облава, блокада.

SUMMARY

Remarchuk T. I. Military struggle of communist regime against Ukrainian rebel movement in Lviv region (1943-th – end of 1950-th). – Manuscript.

Dissertation for reaching the scientific degree of candidate of historical sciences, for specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – National University of «Ostrog Academy». – Ostrog, 2011.

The dissertation examines the general work of Soviet rule, aimed at the armed elimination of OUN underground and URA organizations in the Lviv region in 1943 - late 1950's. The strategy and tactics of the fight against rebels was under research, involving the red partisans, the parts of regular army, special services and their military and paramilitary formations, created by the members of the local population. Detailed analysis of the raids and blockades was undertaken, detection of underground shelters, secret agent and operational work of enforcement bodies, measures to induce members of the liberation movement to the assembly of weapons and attacks on the supporting base. It estimated the number of losses of the warring parties and the consequences of this confrontation for Lviv region. It was concluded that this armed struggle was crucial in dealing with nationalist underground in the region.

Key words: the National Commissariat of Internal Affairs, the National Commissariat of State Security, the Red Army, destructive battalion, agent network, KGB-military operation, special groups, raids, sieges.